

Микола Жулинський

УКРАЇНСЬКА ДУХОВНА АТМОСФЕРА ЗА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМ БАРОМЕТРОМ ЮРІЯ ШЕВЕЛЬОВА

Стаття написана до столітнього ювілею Ю.Шевельова (1908–2002), розкрито тему “Юрій Шевельов (Шерех) й Україна”. Проаналізовано літературознавчу спадщину, зокрема й завершальний двотомник (2001) “Я—мене—мені... (і довкруги)”.

Ключові слова: МУР, українська діаспора, національно-органічний стиль.

Mykola Zhulynsky. Ukrainian spiritual atmosphere according to Yury Shevelev's intellectual barometer

This article was written on the occasion of the 100th anniversary of Yury Shevelev (Sherekh) (1908–2002). The author investigates the relations between Yury Shevelev (Sherekh) and Ukraine, analysing the writer's literary criticism, in particular his last book (in two volumes) “Me—myself—I... (and around)” (2001).

Key words: Moscow Criminal Investigation Department, Ukrainian exile, natural national style

“Шанс України — в експансії,
але не фізичній, а духовній”

Ю. Шевельов

Містифікації Україна любить. І радо творить міфи, а лицедійство взагалі у великій моді. Містифікується національна історія, національні герої ідеалізуються, непогрішимість їхніх діянь виступає гарантією непомильності вчинків героїв сучасних... Ми ще не визріли до самокритичного оцінювання свого минулого й сучасного, бо не здійснений ще необхідний реєстр наших історичних набутків і втрат. Та й узагалі, молодим державам властива ідеалізація минулого, його міфологізація, бо для державного самоздійснення нації необхідні ідеали. Водночас існує загроза тотальної ідеалізації і міфологізації, бо ґрунт для такого некритичного вирощення ідеальних пагонів залишила нам комуністична система. Колосальною містифікацією було мистецтво соціалістичного реалізму, бо в його творення вклали таланти мудрі люди, більшість яких усвідомлювала, що грає на грандіозній сцені, сподіваючись своєю грою переконати ідеологічних режисерів у повному органічному злитті з образом. У сотень мільйонів глядачів-читачів соціалістичне гіпербароко “Кубанських козаків” і сьогодні викликає ностальгійну сльозу. Багато хто грав на соцреалістичній сцені, закриваючи, мов у класичному японському театрі, власне обличчя, власне “я” маскою. Найчастіше залишалася після митця маска. Ні відвертого, тобто справжнього листування, ні чесного щоденника, ні шухлядних творів... Лише маска як трагічний злам долі.

Виховане на марксистсько-ленінській міфології, радянське суспільство жило міфологемами. І в щоденному житті, і в мистецтві. Міфологеми продукувала тоталітарна система, а споживали їх радянські люди. Мистецтво загортати ідеологічні міфи в яскраві обгортки було доведено до рівня високого ремесла, що не могло не переродитися в радянський постмодернізм, а згодом — і в сучасний український постмодернізм. Його наближення готували як письменники материкової України, так і діаспорні письменники. Одні міфологізували, інші деміфологізували все те, що затаєне в символі “Україна”. І так до сьогодні. Бо міфи ваблять, інтригують, навіть гіпнотизують, а головне, на міфотворенні можна й самому міфологізуватися. Треба мати таке прискалене іронічно-саркастичне

око, яке мав Юрій Шевельов, щоб не зануритися в цей блискотливий карнавальний процес нової ідеалізації і містифікації, нової деідеологізації та нової деміфологізації, в якому почали так пишно розкошувати “наші” й “ваші”, безбоязно й сановито дефілюючи на незалежній українській сцені. І все ж...

Згадує перший Міжнародний конгрес українців. Київ. 1990 рік. “Український Дім”. Оголошують Юрія Шевельова. Гарячі аплодисменти, зал встає.

Роман Корогодський занотував перебування Юрія Шевельова у травні-червні 1995 року в Києві, зокрема його побажання зустрітися й поспілкуватися з Оксаною Забужко, Євгеном Сверстюком, Іваном Дзюбою, Валерієм Шевчуком, Михайлиною Коцюбинською, Лесем Танюком, Нелею Корнієнко, Ларисою Масенко. Уже сам перелік імен свідчить про орієнтацію Юрія Шевельова в інтелектуальному просторі Києва. Але зараз не про це. Роман Корогодський пише про Ю. Шевельова: “З Михайлиною, на жаль, не знайомий. Кілька разів запитував: “Чи правда, що першою встала Михайлина мене вітати на I Міжнародному конгресі українців?” Зрозумів, що Ю. В. небадужий до таких подробиць” [1, 136].

Ніхто, мабуть, остаточно не дізнається, хто ж першим підвівся в “Українському Домі”, аби привітати міфічного тоді Юрія Шевельова (Шереха). Можливо, це назавжди залишиться таємницею, як і до сьогодні остаточно не з’ясовано, хто перший підвівся на заклик Івана Дзюби встати на знак протесту проти арештів української інтелігенції під час прем’єри фільму “Тіні забутих предків”.

Цілком можливо, що в “Українському Домі” це зробила першою Михайлина Коцюбинська, бо в 1991 році Юрій Шевельов в Україні був не знайомий, був своєрідним міфом, про якого дехто чув, але майже ніхто не бачив. Спрацювала колективістська свідомість, запліднена новим ідеологічним вірусом, який виріс на філологемі “українська діаспора”. Це було щось особливе в очах демократично налаштованої материкової еліти, майже непогрішиме, правдиве, винятково мудре й недосяжне. А головне, патріотичне. Якщо ж говорити конкретно про Юрія Шевельова, його пориванням було не залишатися “в сутінку совиних крил”, а виходити на світло дискусій, відкриттів прихованого, забутого, проскрибованого. Тому він і порушив проблему реабілітації, аби нарешті сказати, хто є ми і хто є вони. Містифікація, міфологізація — це засіб самовідмирання й самонародження. У новій естетичній якості, у новому — після внутрішньої вичерпаності — вимірі індивідуального “я”. Краще самогубство, ніж капітуляція — вважав Шевельов (Шерех) і тому повсякчасно боровся за себе самого, демонструючи унікальну вигадливність у перевтіленнях, у виявленні творчої живучості й усеприсутності. Він не тільки творив себе — Шевельов формував певну духовну атмосферу, в якій він міг би самоздійснюватися. Необхідного духовного кисню для повноти творчого дихання в еміграції для такої оригінальної індивідуальності, як Юрій Шевельов, не вистачало, і доволі рано він відчув загрозу кисневого голодування в умовах природного звуження інтелектуального кола, згасання духовної енергії в середовищі української діаспори. Так, у розмові на квартирі Романа Корогодського в тому ж 1995 році Юрій Шевельов на пропозицію Валерія Шевчука з’єднатися з діаспорою і виробити загальний правопис, і там, і тут — “спільний для всіх”, сказав: “Думаю, що це тільки почасти правильно, тому що в діаспорі вже немає культурної цілості” [1, 139] і далі уточнив: “Так от, я думаю, що треба було б переглянути правопис у світлі саме історизму, а не комбінації двох правописів” [1, 140].

Учений повсякчас виривався за межі узвичаєного плину діаспорного життя, хоча намагався творити особливий клімат творчого бродіння ідей, здебільшого позитивно провокативних — від ідеї національно-органічного стилю, народження Юрія Шереха як своєрідного засобу “сплати несплатного боргу” загиблим упорядникам підручника української мови для п’ятих-сьомих класів середньої школи Шевчукові та Бойкові харківського періоду його життя до поступової втрати ілюзій — завершення біографії Юрія Шереха, припинення існування Шереха і спалаху “блудних вогників нової ілюзії” в образі МУРУ...

Рокованим виплодом ілюзії вважав Юрій Шевельов гасло національно-

органічного стилю в літературі, але його успіх, як він пояснював уже згодом — у листопаді 1964 року, був емоційно стимульований саме тією духовною атмосферою, яка витворилася в середовищі ініціаторів народження МУРУ та навколумурівців.

Проголошення гасла національно-органічного стилю чекала творча українська інтелігенція, бо ж ця ідея в їхній уяві піднімалася на п'єдестал Ідеалу — не випадково Юрій Шевельов говорив про піднесення, “що лучилося з пророчо-візійонерським нібито-баченням майбутнього” [4, 19].

З висоти 1964 року Юрій Шевельов твердо дивився на Юрія Шереха 1945 року й так оцінював і свою місію творчої ілюзії, і ту духовну атмосферу, яка вирощувалася на потребі нової віри: “Емоційна аудиторія завжди чутлива до пророків і ворожбитів. Супер-чутлива до національних віщувань, хоча би й тільки про літературу, була зрушена з життєвих підвалин батьківщини, штучно змасовлена й перечулена на все рідне й національне аудиторія новонароджуваної української еміграції. Віра зроджувалася не з дійсності, а з потреби і віри. Потреба віри і віра єднали доповідача з слухачами. З обох боків речі відчувано щиро, і не було в цьому й цяточки спекуляції. Логіка й факти не важили багато” [4, 19-20].

Як бачимо, ці мурівські роки (1945—1949) для Шереха були роками особливо інтенсивної творчої напруги і плідності, бо його творче я відчувало запит середовища, в якому він жив і творив, бо непогамована спрага творчого самоздійснення черпала живильну енергію із так само жадібно очікуваної нової віри, нового ідеалу для діаспорної атмосфери, духовне небо якої прорізали гострі блискавки мистецьких спалахів, чулося тривожне гуркотіння критичного грому в особі групи Державина-Ореста, а згодом в образі триєдиного Порфирія Горотака, що складався з Юрія Клена, Леоніда Мосендза й Юрія Чорного [3, 196].

Це був мінісвіт харківських двадцятих, його прообраз, своєрідний осколок великого творчого змагання індивідуальностей епохи Розстріляного Відродження, в яку Юрій Шевельов не міг зануритися в силу своєї творчої молодості, але духовною атмосферою якої він дихав. Саме так він наковтався того творчо-змагального озону, який і тримав його протягом довгого науково-літературного марафону на позиції лідера. Це зобов'язувало. Нерідко морально знесилювало. Але підносило у віри. Бо його стихія — це змагання індивідуальностей, і роль вожака, який веде зграю, йому подобалася.

Роки МУРУ. “Після Львова це був найщасливіший період його життя, бо це був другий період віри і єдиний період дії”, — згадував Юрій Шевельов про Юрія Шереха.

З почуттям образи та болю виїздить у 1950 році з Німеччини. Викохує солодку жагу творчого усамітнення — ближче до літератури, бути людиною, що творить, а не людиною, котра метушиться коло своєї й чужої творчості. Але стихія культурного життя вабить, так хочеться пірнути з вершини маяка в це шаленство творчих борінь, у цей кипучий вир пристрастей, амбіцій, змагань і поразок. Сприймає свою позицію невтручання “трагікомічно-недоречною”, а самоізоляцію із власної волі як самообразу.

Ще в Мюнхені 16 лютого 1949 року Юрій Шевельов писав Оксані Ляторинській: “Кожна людина має свою пристрасть. Я вроджений філолог. У роки, коли була не можлива наукова праця, я з ентузіазмом віддався побічній діяльності — проблемам літератури і духовності взагалі. Не хочу здаватися малахіянським реформатором або просто самозакоханим, але думаю, що мої ідеї були б корисні для українського суспільства чи бодай того пародійного уламку його, який зветься еміграцією” [2, 132].

Юрій Шевельов відчув тоді, у 1991 році в “Українському Домі”, що його ідеї можуть бути корисними українському суспільству. І не лише цілком природне для творчої індивідуальності честолобство спонукало його до уточнення, хто ж перший підвівся в залі, вітаючи Шереха-Шевельова. Він чекав сигналу на запит

його, ученого, літератора, мистецтвознавця, і на цей сигнал радо відгукнувся.

У “матеріялах для біографії” “Юрій Шерех (1941–1956)” Юрій Шевельов цитує Ніцше: “О, коли ж прийду знову в мій рідний край, де не треба буде мені згинатися — вже не треба згинатися перед малими”. У листі до Василя Барки із Фюрта 24 червня 1946 року вчений писав: “Я вже не раз переконувався, що у Вас є дещо від темпераменту пророка, обличителя людей неситих, коли хочете — фанатичного пророка. Але не варто уявляти собі ворогів там, де їх нема. Вашими справжніми ворогами можуть бути дрібні душі... Повірте мені, Василю Костевичу: бійтеся не ідейних противників, а пігмеїв і нищих. То справжні вороги всього видатного й високого”.

В Україні він шукав великих — щоб не згинатися. Бо йому важко було згинатися — був високим. Шукав великих, але більше було малих. Вони дивилися собі під ноги й не поспішали підводити голови — надто багато було витворено міфічних героїв — і політиків, і літераторів, і художників...

Юрій Шевельов із жалем переконається у правоті свого висновку 1964 року: “В дійсності еміграція українська є така, як вона мусить бути, і дуже близька своєю структурою й своїм духовним образом до українства на Україні — і до кожного суспільства взагалі, а зокрема такого, що його національний гніт і національна зрада розмивали й розкладали сторіччями” [4, 26].

Юрій Шевельов шукав ту українську духовну атмосферу, якої йому так бракувало за кордоном, своїм гострим, іронічним, а то й саркастичним інтелектуальним скальпелем “оперував” її, сподіваючись на її оздоровлення. Бо ж був переконаний, що “провінція — не географія, а психологія. Не територія, а душа”.

Саме в Україні він звернувся з трибуни до материкових українців: “Мої любі вороги!”, — відчуваючи наближення крутого повороту історично-психологічного розвитку нації і таким парадоксальним визначенням аудиторії, як “любі вороги”, даючи зрозуміти, що не сприймав і не сприймає радянську Україну лише в ідеологічному контексті. Бо ж ідеологізація культурного й літературно-мистецького життя в еміграції була такою ж несприйнятливою для Юрія Шевельова, як і в радянській Україні.

“Писати літературні твори, обговорювати їх — тут перешкод не ставлено, — згадував Ю. Шевельов духовну атмосферу періоду МУРу в Німеччині. — Але монополію на видання фактично дістали українські політичні партії. А вони, хоч би як демократично вони думали, всі хотіли літератури, підпорядкованої, службової, на побігеньках практично, вони хотіли, кожна, щоб літературним “комісаром” була людина саме з даної партії. До того ж, у загальних рисах, це було становище літератури на захід від Збруча перед війною, отже, до такого становища вже звикли. МУР хотів бути незалежним від будь-яких політичних партій, це ставало для нього центральним питанням його існування” [3, 199].

Вживаючись у духовну атмосферу, шукав нових естетичних подразників, які стимулювали б його творчий темперамент й організовували його творчу енергію. Провокативність полеміки для Юрія Шевельова — це своєрідний гачок, на якого він ловив небайдужих, витягував їх на відкритий простір критичних ристалищ, викликав на герць, змушував відкривати забрала... Із листа Юрія Шевельова до Василя Барки 3 червня 1946 р.: “Бувши в Ульмі, зібрав усіх опозиціонерів Ваших і прочитав їм свою статтю про Ваші поезії. Слухання й обговорення проходило в атмосфері вельми напружених пристрастей: один одного перебивали, вставляли всякі репліки, говорили з патосом, поверталися до того самого і т. д. Проти статті зрештою нічого серйозного заперечити не змогли і дійшли думки, що стаття добра, але поезія їй не відповідає. Але це нічого. Таке компромісове формулювання, звичайно ж, і їх не задовольнить, їхня впевненість закінчилася, вони тепер вибиті зі своїх позицій, а зразу в поразці майже ніхто не признається. Але мають, кажучи мовою модерного Багряного, “матеріал до подумання”, і з того червячка, якого я встромив у їхні душі, ростиме спочатку лялечка сумніву, а потім і метелик поезії. Так що діло зроблено”.

Справді. “Київ на тих же широтах, що і Нью-Йорк”, якщо говорити про пульсування духовної енергії Юрія Шевельова, від якої в Україні йшли співтворчі кола, як після камінчика, кинутого в тихий ставок. Тому він так прицільно вчитувався у словогру бубабістів, утішався цим оригінальним лицедійством на поетичному “ярмарку чудес” (Ірина Жиленко), з особливим інтересом аналізував романи Юрія Андруховича, вітаючи талановитого письменника якимось виключно-індіанським “Го-Гай-Го”.

Юрій Шевельов міг у свої поважні літа сказати про себе словами Павла Тичини “Молодий я, молодий”, бо побачив він молоду Україну, яка “відкрила свій кордон для блудного сина, хай під безглуздою фіговою наличкою людини з діяпори”. Так писав Юрій Шевельов про Україну 1997 року, завершуючи другий том своїх спогадів “Я — мене — мені... (і довкруги)”: “Форми не ті, що ввижалися, але суть — може ж таки — саме так, як бажалося, мріялося, попри все мріялося, мріялося, вірилося і на що працювалося” [4, 294].

Що ж, форми нової — незалежної — України не ті, як суть саме така, якої бажалося, мріялося і заради якої працювали Шевельов і К°, заради якої ми тут із Вами згадуємо його оригінальний творчий профіль.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Корогодський Р.* Юрій Шевельов (Шерех): Портрет // *Сучасність* — 2001. — № 4.
2. *Сучасність*. — 1998. — Ч. 10.
3. *Шевельов Ю. (Юрій Шерех).* Я — мене — мені... (і довкруги): Спогади. — Т. 2: В Європі. — Харків — Нью-Йорк, 2001.
4. *Шерех Ю.* Не для дітей: Літературно-критичні статті і есеї. — Нью-Йорк, 1964.

LXXX

ГІДНА ПАМ'ЯТІ Й ПОШАНИ

80-річчя видатного українського літературознавця Наталії Борисівни Кузякіної минуло, на жаль, непомітно. Тимчасом науковців такого рівня й такого гідного доробку на ниві української гуманітаристики минулого століття в нас не густо. В умовах соцреалістичної скрутності та ідеологічно-цензурних обмежень і табу Наталія Борисівна зуміла сказати чесне кваліфіковане вагоме слово про українську драматургію, дати фаховий аналіз творчості Лесі Українки, Миколи Куліша, Івана Кочерги та інших, знайшла мужність поставити під сумнів цінність еталонних радянських лідерів на ниві театру, передусім О.Корнійчука.

Таке інакомислення, ясна річ, не могло лишитися безкарним, та Кузякіна, людина тверда й непоступлива, за всіх обставин лишалася собою, завжди обстоювала власну думку, не залежну від кон'юнктури. Змушена виїхати з України, де їй не давали працювати, вона знайшла притулок і застосування своєму талантові в Ленінграді в Інституті театру, музики й кінематографії, стала професором, читала історію і теорію театру, зокрема курс театру народів СРСР. Завжди була вірна своїй основній темі — українському театрові, залишила чимало непересічних новаторських праць у цій галузі.

Ірина Волицька, відомий театрознавець і режисер зі Львова, — учениця Наталії Кузякіної. Закінчивши школу на початку 1970-х років у розпал репресивної кампанії проти інакодумної української інтелігенції, талановита дівчина з переслідуваної дисидентської родини була фактично позбавлена права на вищу освіту в Україні.

